

Irodalmi kísérlet, társadalmi kísérlet

Tomán László

Kissé szokatlan prologussal kezdi regényét Antun Šoljan*: levelet ír egy mérnökhöz, s kifejti regényének célját, szándékait. Elmondja, hogy néhány alakot mesterségesen előállított körülmények közé helyezett művében. Olyan emberek ők, akiknek fajtája kihalásra van ítélve, de még nem veszett ki. Még mindig játszanak bizonyos társadalmi szerepet, melyet nem lehet lebecsülni, s végleges eltűnésük jelentős társadalmi megrázkódást idézne elő. Kétségbeesett ellenállásuk a létért való harcukkal magyarázható. Amit ők védenek, az a múlt, egy nagyrészt már kikezdett világ. Fel kellene őket szólítanunk, mondja a levélíró, azaz a regényíró, hogy csatlakozzanak hozzánk. Legyünk türelmesek irántuk, mutassuk meg nekik utainkat, céljainkat, változtassuk meg őket mi, akik az ország arculatát is megváltoztatjuk.

Nem mások ezek az alakok, vallja be Šoljan, mint — kísérleti nyulak, akiket megszerkesztett körülmények közé helyezett — az író.

Mert, végeredményben, ha őszintén bevalljuk, mindannyian valamilyen titkos betegségben szenvedünk. Félig-meddig és titokban valamilyen szerencsétlenek, boldogtalanok — púposak, sánták, betegek — vagyunk. Mindenkiben él valami, ami gondterheltté, éhessé, elégedetlenné, kishitűvé teszi. Egyesek elviselik a csapásokat, mások összeroppannak a vereségek súlya alatt. És Šoljant ezek az utóbbiak érdeklik. Őt képezik nagy kísérletének alanyát — és tárgyát. Gyermekkoruktól kezdve kiépítettek magukban egy világképet, amely vidám és igazságos, melyben számukra is van hely. Aztán rájöttek, hogy az a világ — nem is létezik. Ezen a világon nincs biztonság, nyugalom, csak örök összeütközések, vereségek. Sohasem lesz nyugalomuk, hatalmuk, sohasem végezhetik el, amit

* Izdajice, Zora kiadás, Zagreb, 1961

megtenni szándékoztak. Túlságosan korán elfáradnak, félni kezdenek romantikájuktól, ideáljaiktól, saját fiatalságuktól, vállalkozásaiktól, a csalóctástól, egyhangúságtól, magánytól, szerelemtől, haragtól, az időtől, utazástól, háborútól, a túlságosan hosszú élettől, az élettől és a haláltól, az igazságtól és a hazugságtól, az ismerttől és az ismeretlentől, tőlünk és önmagunktól — önmaguktól mindenekeleltt.

Honnan jönnek, honnan veszi alakjait, ezeket az emberszabású kísérleti nyulakat Šoljan? Az élet pereméről, az élet mélységeiből, ahova zuhantak, vagy ahova taszították őket; onnan, ahol az élet értelme megszűnik vonzani, csábítani, ahol a lemondás, a közömbösség, a hiábavalóság érzése uralkodik. Érdekes, hogy az újabb jugoszláv irodalomban igen gyakran tűnnek fel ezek az alakok, nem egy író ábrázolja a „felesleges”, kitzasztott, elvetett emberek világát. Talán Miodrag Bulatović kezdte el a sort, s csatlakozott hozzá Branko V. Radičević, Bora Ćosić és Krsto Špoljar is.

Šoljan alakjai mindig innen vannak a lehetőségeken, sohasem lebegnek a lehető és lehetetlen között, mint például Bulatovićéi. Ćuk, Beba, Petar Dobrosav Mogorović, Ragadozó és a többiek nem váltak ki az emberek közösségéből; igaz, van egy kisebb, szűkebb körük, melyben mozognak, s az a kör meglehetősen zárt, de kapcsolatban van a társadalommal. Ha helyzetüket, aktivitásukat vizsgáljuk, rögtön szemünkbe ötlük, hogy egytől egyig semmittevők, ingyenélők, hogy csupán — mint maga a szerző mondja róluk előszavában — pusztán létük fenntartására törekszenek. Leggyakrabban a tengerre utaznak, nyaralóhelyeken élnek, ott tengődnek, de egyúttal ki is élük magukat. Mivel telnek napjaik? Azt mondja az egyik: „Kártyáztunk, ittunk, halásztunk, táncoltunk, néztük, hogyan váltja fel a szélcsendet a jugo.” Szerelmi kalandokat keresnek, magáért a kalandért, de megelégszenek virtuskodással is. Jelszavuk a könnyelműség, az élet viharainak átvészélése így vagy úgy. Őket nem érintik és nem érdeklik a megrázkódtatások, válságok, a valóság általában: kicsiny vitorlásuk, lélekvesztőjük ott libeg az élet óceánján, hányja-veti a vihar, s ha hajótörést szenvednek, valahol kikászolódnak a partra, s folytatják, ahol abbahagyták.

Az óceánra pedig Antun Šoljan bocsátotta őket. Az *Izdajice*, amely egyszerre irodalmi és társadalmi kísérlet is, csak a legszigorúbb fenntartások mellett nevezhető regénynek: rövidebb vagy hosszabb elbeszélésekből és elmékedésekből áll. A fejezeteket külön is választhatjuk, senki éri az előzmények vagy következmények hiányát. Mert nem is hiányoznak. Csupán Šoljan hőseinek életérzése, egy életforma elfogadása köti őket össze. S a kísérlet, melynek folyamán mindannyian szinte meztelenre vetkőznek előttünk, s mi megfigyelhetjük életmegnyilvánulásait, viselkedésüket különféle helyzetekben.

Ami Šoljannak azt a szándékát illeti, hogy a társadalom figyelmét is felhívja rájuk, úgy véljük, felesleges munkába fogott. Ha könyvével nevelni akart, megkérdezhetjük: kit? Ezeket a fickókat, akiket ő árulóknak nevez? Ugyan kit és mit árultak ők el? Vagy talán a társadalmat akarja nevelni? Ahhoz túlságosan kevés egy könyv, egy ilyen kísérlet. Ahhoz intézmények kellene.

Ha eltekintünk Šoljan nevelési szándékaitól, egy nagyon jól megírt könyvvel találjuk magunkat szemben. Šoljan kétségtelenül nagyszerűen ért a történet, a cselekmény bonyolításához és levezetéséhez, alakjait plasztikusan tudja élénk állítani, jellemezni, szövege tiszta, mentes minden felesleges tehertől, néhol kiművelt stílus hatását kelti, egyszóval minden jót elmondhatunk róla. Talán még azt jegyezhetnénk meg, hogy Šoljan kitűnő novellistának mutatkozik ebben a könyvben. Művének néhány fejezete (Vrt slavuja, Neobičan dogadjaj..., Neravnopravna partija pokera,

Poljubac za tratinčicu, Rodendan) kitűnő novella. Regényírói képességeit az *Izdajicéből* nem lehet megismerni. Csak a szándék, a hangulat s a jellemek, alakok alapvető vonásainak hasonlósága és sorsuk fűzi össze a mű részeit.

Šoljan nem választ ki magának egy írói módszert. Főleg a realizmus eszközeivel dolgozik, a történéseket rögzíti, de nem aprólékos ábrázolással, hanem egy mindig érdekes és élénk leíró módszert alkalmaz, melyet a belső változások, az élmények lelki vetületének bemutatásával sző át. Mondhatnánk: ügyesen, de inkább azt mondjuk: ötletesen bonyolítja a cselekményt, s egyes elbeszéléseiben, mint a *Neobičan događajban* remek fokozással vezeti a történést a kulminációig. Itt aztán a leírás minden szava telve van az események belső dimenziójával, és harsogó kitérésben egyesül a cselekmény két — látható és láthatatlan — fonala. Bizonyos kettősség vehető észre Šoljan ábrázolásában, ez azonban nála nem jelent törést, hanem új minőséget. Vannak a könyvben egészen lírai, finom, mondhatnánk csipkeszerű írások, mások azonban szinte naturalisztikus részletekben, leírásokban bővelkednek. S hogy tovább folytassuk a kettősség látteleetének felállítását: egyes írásai féktelen erőt, majdnem optimista hangulatot sugároznak, másokban pedig túltengenek a sötét színek. Ilyen elbeszélése — vagy ha elfogadjuk, hogy az *Izdajice* regény —, ilyen fejezete a könyvnek a *Rodendan*, talán legjobb fejezete is. Egymagában véve is regény, egy elveszett, önmagát eltemető ember életregénye ez — széles és mély történelmi háttérrel.

Egy dolgot azonban nem értünk, s nevezzék ezt a kritikus csődjének: Miért kellett Šoljannak ezekkel az alakokkal kísérleteznie? Vajon mindaz, amit elmondott könyvében, nem hasonlít a valóságra? Vagy épp azt akarta elkerülni, hogy a valóság másolásával vádolják meg? Miért akart egy kétszázötz oldalas, regénynek nevezett irodalmi alkotással néhány embert (vagy akár a társadalmat, mindegy) nevelni? Egy ilyen könyv, akár szó szerint az életből, a valóságból ültette át szereplőit a szerző, önmagáért beszél. S ha mindaz, amit elolvastunk benne, fiktív, kitalált, vajon olyan nehéz lenne megtalálni, ha nem is az azonosságot, de egész biztosan a hasonlóságot, az utalásokat?

Nem kell, nem lehet egy regénnyel pedagógiai érdemeket szerezni. Más a pedagógia, más az irodalom. Šoljan könyve mint irodalom — jó. Mint pedagógia — jó. De a kettőt így nehéz összeegyeztetni. A társadalom hibáira rá lehet, rá kell mutatnia egy írónak, ferde jellemeket is tűzőn tolla hegyére, de ne árulja el szándékát. De ne csak ezt akarja!

Nagy kár, hogy Šoljan nem akart csak irodalmi művet alkotni, amikor az *Izdajicét* írta.

A kiadó arról értesít bennünket a könyv végén közölt jegyzetben, hogy Šoljan — kommerciális okokból — bűnügyi regényeket szokott írni. Nagyon hasznos tevékenység. Főleg kommerciális szempontból. Én még egyet sem olvastam belőlük. Pedig érdekelnek. Különösen azért, hogy lássam: a bűnügyi regényeknek is nevelő hatásuk kerekedik Antun Šoljan tolla alatt?